

Részletek a Harmadnapon fogadtatásából

HAFNER ZOLTÁN

Született 1965-ben Mohács-on. A JATE BTK Modern Magyar Irodalom tanszékének munkatársa, Pilinszky összegyűjtött műveinek sajtó alá rendezője. A szerkesztőség itt fejezi ki köszönését a szerzőnek Pilinszky-számunk összeállításában nyújtott segítségével.

¹Vö.: Domokos Mátyás: *Leletmentés*, Osiris, Bp. 1996. 87-88.

²Im.: 90.

Pilinszky *Harmadnapon* című kötete 1959 szeptemberében jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál. Megjelenését több éves várakozás előzte meg — egy fennmaradt szerződés értelmében a költőnek 1956. szeptember 1-jéig kellett volna leadnia kötete kéziratát, ám a határidő (az ismert politikai események miatt) aktualitását veszítette.

Másfél év múlva, 1958 májusában kérte meg Pilinszky Domokos Mátyást, hogy legyen — az akkor még *Senkiföldjén* címet viselő — kötete kiadói gondozója. Domokos támogató lektori jelentésének megírásától¹ közel egy év telt el, mire a Kiadói Főigazgatóság engedélyezte a kiadást. Eközben újabb elismerő lektori jelentések születtek, amelyek közül egyből idézni is érdemes: „Pilinszky János kötetének a kiadása — állásfoglalása következtében — mai irodalom- s kultúrpolitikai céljainkat kétségkívül nem szolgálja. Nagy segítséget adhat azonban e rendkívül tehetséges költőnek művészi előrejutásában, s talán — reméljük! — önnön lelki válsága leküzdésében is. Az is igaz, hogy Pilinszky az elmúlt évtizedben az irodalom perifériáján mozgott, sokáig hallgatni kényszerült, s emberi szempontok is kötete kiadása mellett szólnak. Mivel azonban e lírát viszonylag csak kevesen értik s élvezik, s mivel várható hatása nem egyértelmű, nagy példányszámban kiadni felesleges lenne. A magam részéről egy 500-1000 példányszámos kiadást javasolok.”²

A további ügymenetről legrészletesebben szintén Domokos Mátyás visszaemlékezéséből értesülhetünk: „A kézirat sorsa az irodalompolitika Olümposzán dőlt el, ahol a *másik* példányt helyezték arra a mérlegre, amelynek a nyelve nem a költői érték skálája szerint volt beállítva. Pilinszky ügyében is az irodalompolitika sűrű eminenciásai és ideológiai gagmen-jei döntöttek, a kiadó falain kívül, megfellebbezhetetlen hatállyal. Állásfoglalásaik írott nyomát nem láthattuk, nem vehettük kézbe: Illés Endre közölte szóban — előbb Pilinszkyvel, utóbb velem, mint a kötet szerkesztőjével — Pándi Pál és Király István kritikáját és kívánságaiknak a listáját, hozzátéve azt is, hogy a kézirat engedélyezését Király István határozott állásfoglalása tette lehetővé.

A kiadás első feltétele az volt, hogy a kötet »fekete« alapszínének és légkörének enyhítése érdekében egészítse ki néhány verssel anyagát a költő, amelyek mégiscsak megcsillantának valamelyes reményt a létezésben. Így születtek meg, Pilinszkyknél rekordidő alatt (mert ő vallotta és gyakorolta is, hogy egyrészt »a

hallgatás olykor fontosabb, minden leírt mondatnál«, másrészt azt is, hogy csak »akkor lépek, amikor úgy érzem, hogy ennek a lépcsőnek az én összefüggésében belül értelme van«) a könyv 1958-as dátumozású versei, a lágerversek ciklusának záró darabjai: végső formájukat pedig Szigligeten nyerték el, ahová 1958 novemberében vonult el a költő. (...)

Meg kellett változtatni továbbá a kötet címét, mert »a senki földjén« csengése, akusztikája, úgymond, egzisztencialista, s a költővel elhagyatták — homályos és kifürkészhetetlen okokból — verseinek személyi ajánlásait. Előírták továbbá, hogy a könyvben a versek keletkezési dátumai is szerepeljenek, nyilván, hogy ezáltal is dokumentálódjék a »világnézeti reménygörbe« emelkedése Pilinszky költészetében, másrészt, hogy kitűnjék: a versek pesszimizmusa nem a Kádár-korszak lenyomata, hanem korábról ered. Király személyes kívánságára az *Apokrif* alatt a vers első megjelenésének az évszámát kellett volna szerepeltetni, holott keletkezésének valódi dátuma 1952. Pilinszky ezt nem fogadhatta el, hiszen még elevenen élt jó néhány ember emlékezetében, hogy a kéziratban évekkal korábban olvasta az *Apokrifet*. Hogyan került alája az 1954-es dátum? Én bizony meg nem tudnám mondani. Végül talán a legjellemzőbb adat a kor hipokrizisére: a szerkesztőség vezetője a fülem hallatára közölte a kiadó képszerkesztőjével, hogy nem szabad szép könyvet csinálni Pilinszkynek — ez felsőbb, irodalompolitikai kíváncsóság, minisztériumi figyelmeztetés! Az »eljelentéktelenítés« eszköze volt persze az igen alacsony példányszám is; a legújabb magyar irodalom talán legnagyobb hatású verseskönyve mindössze egyezer példányban jelent meg, órák alatt s pult alól el is fogyott, s néhány nap múlva már csak példányonként ezer forintért lehetett — nagy szerencséjével! — megvenni az Ecséri úti használtcikk piacon. (A könyv bolti ára 11 forint volt.)³

³Im.: 92-94.

A kötet megjelenését a kritika kitüntetett figyelemmel fogadta; az írók összességükben egyszerre több célt is igyekeztek szolgálni:

1.) legitimizálják az „Ezüstkor-nemzedék” perifériára szorítását, s hogy felhívják e nemzedék képviselőinek a figyelmét a megváltozott ideológiai, esztétikai normák követésére;

2.) megpróbálják Pilinszky lágerélményét antifasiszta elkötelezettségként beállítani, és ezt úgy hangsúlyozni, mint e líra egyedül progresszív és egyedül elfogadásra érdemes elemét;

3.) hangsúlyozzák, hogy Pilinszky kiábrándultsága, „pesszimizmusa” nem keserű társadalmi tapasztalatokból származik, hanem pusztán egyéni „sérültség” eredménye;

4.) figyelmeztetést intéznek mindazokhoz, akik ennek a fajta költészetnek túl nagy jelentőséget tulajdonítanak. (Pilinszky olvasóközönségének „ellenzékív” való minősítése a hatvanas évek végéig tartotta magát.)

Ízelítőként mindegyik példához néhány idézet:

⁴Kéry László: *Egy magányos költő*, Élet és Irodalom 1959. 42.

1.) „a kallódók, kívülrekedtek csapata ez, amely sem a 45-48. előtti világban, sem a szocializmus első évtizedében nem lelt otthonára. Az ifjúkor polgári környezete, a hitleri fasizmus véres durvasága lökte társadalmon kívüli passzivitásba, s ebből a rémületből máig sem volt képes felocsúdni. Az embertelen erők fenyegetését valódi társadalmi megjelenési formáitól elszakítva kozmikus törvényé fantomizálja...” (Kéry László)⁴

⁵Diószegi András: *Az „Ezüstkor” vége*, Kortárs, 1960. 2.

„Még mindig a meghosszabbított, szinte az önmaga narcisztikus dédelgetéséből túlélő, újravirágzó »ezüstkör«. (...) Végre le kell számolnunk esztétikai értelemben azzal a ténnyel, hogy a mai magyar irodalom egy igen rátarti szektora nem arra irányítja a figyelmét, hogy (...) megkeresse és megteremtse azt az *esztétikailag újat*, amely nélkül egy forradalmian új irodalom elképzelhetetlen, hanem megelégszik az előttejárt klasszikusok (s egyéb kiváló alkotók) bizonyos eredményeinek újrafogalmazásával. (...) A probléma gyökere nem elszigetelten „művészeti”, hanem elsősorban világszemléleti!” (Diószegi András)⁵

2.) „Amit itt látott (ti. Németországban, a légerekben — H.Z.), amit itt megélt, abból egy-két év múlva néhány nagyszerű vers támadt, háború ellenes, fasizmus ellenes költészetünk néhány nagyszerű darabja. (...) E versek — egyebek közt — annyiban is nagy fejlődést jelentenek Pilinszky költői útján, amennyiben határozottan utalnak egy társadalmi-történelmi helyzetre és tiltakoznak az emberpusztító barbárság ellen. Pilinszky későbbi költészete viszont (...) azért visszaesés ezekhez képest, mert teljesen kimaradt belőle a társadalmi-történelmi konkrétság...” (Kéry László)

⁶Rajcsányi Károly: *Pilinszky János: Harmadnapon*, Népművelés, 1959. 11.

„Az emlék-fonás, amelyből Pilinszky költészete elsődlegesen táplálkozik a fasizmus borzalmainak idejéből, a hitleri koncentrációs táborok szörnyű élményeiből ered. A kötet legmerészebb versei (...) a »Soha többé fasizmust!« mementójaként közvetlenül is erről szólnak.” (Rajcsányi Károly)⁶

3.) „Ez a szörnyű elszigeteltség szinte már az örülettel rokon, a magány bizonyos szkizofréniás elmebetegnek groteszk és borzongató merevségében áll előttünk.” (Kéry László)

⁷Maár Gyula: *Pilinszky János: Harmadnapon*, A Könyvtáros, 1959. 11.

„Mindenesetre bizonyos: mai idegenségét nem keserű társadalmi tapasztalatok invokálták (...) Pilinszky költészete a lábbetegé, aki a világból csak a faliszőnyeg tébolyult mintáit érzékeli.” (Maár Gyula)⁷

„Az ősember retteggett így, csorbult baltával a kezében, vilámló egek alatt, egyedül. Ennek az ősemberi iszonyatnak újbóli átélése, a sivatagos magány kifejezése: abszolút dekadencia (...) Hiú remény Pilinszky költészetét »maivá« magyarázni, küzdelme-

⁸Ungvári Tamás: *Költő a máglyán*, Magyar Nemzet, 1959. IX. 15.

it az árnyakkal harcnak, erőfeszítését »közeledésnek« vélni.” (Ungvári Tamás)⁸

„Pilinszky »sérülése« nem klinikai probléma...” (Diószegi András)

4.) „Bizonyára nem fogjak tévútra vezetni, hogy kötetének a vártnál sokkal nagyobb sikere van. Az elismerés jelentős hányada olyanok részéről jön, akik fenntartás nélkül elfogadják izolációs magatartását, »valóság«-szemléletét, kétségbeesését, s teljesítményében napjaink költészetének egyedül lehetséges megvalósulását ünneplik.” (Kéry László)

„Az a költészet, amely valamiféle »passzív virágzásnak« tekinti saját létét, a nem-kívánta szeleknek is sajátos játékszerül válhat.” (Diószegi András)

⁹Pándi Pál: *Pilinszky János: Harmadnapon*, Népszabadság, 1959. XI. 3.

„Polgári mestereinek beléje idegződött hagyományai éppúgy távol tarthatták a szocializmustól, fideizmus, polgári írók baráti köre csakúgy, mint azoknak az olvasóknak a rokonszenve, akik nem azért lelkesednek Pilinszky Jánosért, mert vérbeli költőtehetség, hanem azért, mert nem szocialista (...) Ne higgyen az ilyen tanácsadóknak Pilinszky János! (...) legyen ereje szembefordulni a rossz tanácsadókkal, legyen bátorsága szembenézni saját téveszméivel, s legyen emberi mersze ahhoz, hogy vállalja a felismert új igazság költői szolgálatát.” (Pándi Pál)⁹

Az idézetek nem csupán egy adott irodalompolitikai korszak dokumentumaiként tanulságosak — Pilinszky költészetének további befogadását még hosszú éveken át meghatározták. A kötet egészéről csak megjelenésének huszonötödik (!) évfordulója alkalmából született az első átfogó tanulmány. (Balassa Péter írását a *Vigilia* 1985. januári száma közölte.)

Pilinszky a nyilvánosság előtt nem, vagy csak évek múltán, át-tételesen reflektált az őt ért bírálatokra. A hagyatékában fennmaradt s most közlésre kerülő rövid nyilatkozata is csak részben jelent kivételt, hisz érezhetően kényszerítő körülmények hatására született, valószínűleg 1960 elején. A műfaj megválasztása és nyelvhasználatának néhány, a szerzőtől idegen fordulata („antifasiszta”, „keresztény humanizmus”, „közösségi cél” stb.) azt mutatja, hogy Pilinszky fő célja nem annyira kritikusaik meggyőzése, mint személyes szuverenitásának megvédése és a további értelmetlen (az adott körülmények között értelmezhetetlen) félreértések megelőzése volt.